

Департамент культури, туризму і охорони культурної спадщини
Чернігівської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад «Чернігівська обласна бібліотека для юнацтва»
Чернігівської обласної ради

Любецька битва 1016 р.

Історико-краєзнавчий нарис

Чернігів - 2016

ББК 63.3(4Укр-4Чер)41

Л 93

«Любецька битва 1016 р.» : Історико-краєзнавчий нарис / уклад. В.Помаз; відп. за вип. М.Латамарчук. – Чернігів. – 2016. – 14 с.

Історико-краєзнавчий нарис «Любецька битва 1016 р.» присвячено першій перемозі князя Ярослава на його шляху до об'єднання Русі.

Передумови битви окреслено як протистояння між князем Володимиром та двома синами: Святополком та Ярославом. Наведено оцінки вчинків як князів-мучеників Бориса і Гліба, так і князя-подвижника Ярослава.

Нарис розраховано на учнів старших класів, ПТНЗ, студентів та всіх, хто цікавиться героїчними сторінками історії нашої держави.

Укладач:

В. Помаз

Відповідальний за випуск:

М. Латамарчук

Комп'ютерне складання:

В. Помаз

Електронне видання

І була січа люта,
І не могли печеніги через озеро
прийти на поміч,
І притиснули воїв
Святополкових до озера,
І зійшли вони на лід,
І став перемагати Ярослав.
Побачив це Святополк і втік.
І переміг Ярослав.
Святополк же втік до Ляхів.
Ярослав же сів у Києві на
батьківський стіл.

Повісті врем'яних літ

На високому лівому березі Дніпра розкинулося давнє місто Любеч, що в наш час є селищем міського типу в Ріпкинському районі Чернігівщини. Ландшафт дуже нагадує муровану фортецю, відповідно, поселення виникають тут ще в перші століття нашої ери. На наступний, 2017-й рік припадає 1125-річчя першої писемної згадки про місто Любеч, що слугувало своєрідним замком для трьох річок: Дніпра (у верхній течії), Сожа та Березини. Унікальне розташування міста, що надійно захищало

головні північні артерії на шляху до Києва, дозволяло контролювати великий водний шлях «із варяг у греки».

Неодноразово поблизу легендарного міста відбувалися битви, що вирішували долю великокнязівського столу й усієї Київської держави. Так, саме в цьому, 2016-му році святкуватимемо 1000-річчя знакової події: Любецької битви. Це була перша перемога об'єднаних сил Ярослава (варяги та новгородці) над київською дружиною Святополка (у спілці з печенігами).

Перемогу Ярослава слід розглядати як першу сходинку на драбині, якою він підійнявся до верхівки влади. Вже в XX ст. науковцями було визнано, що літописець Нестор навмисне збільшив вік Ярослава. Своїм послідовним сходженням цей наймолодший з княжичів, що лишилися живими після смерті свого великого батька Володимира, довів: він є найстаршим, наймудрішим. Справді надалі на нього очікували: облога Києва печенігами 1017 р., захоплення Києва Святополком 1018 р., битва на річці Альті зі Святополком 1019 р. Ярослав вистояв і запровадив новий порядок княжої влади на Русі: чергу старшинства (хоча й на початку був її кардинальним порушником). Правила ці діяли до кінця XII ст.

Отже, пропонуємо невеликий екскурс у ті далекі часи.

Порядок княжої влади

До половини XI ст. єдиновладдя на Русі існувало більше як виняток, аніж правило. Кожен княжич, незалежно від віку, ще при житті великого князя отримував певну область в управління. У батька сини правили своїми областями як його посадники й відповідно платили данину зі своїх областей великому князю-батьку. Проте з його смертю переривалися усі політичні зв'язки між синами: не було залежності молодших обласних князів від старшого брата, що сідав після батька на київський стіл. Якщо певні канони сімейного права діяли між батьком та дітьми, то між братами, їх, ймовірно, не виробилося. Саме це й може слугувати вагомих поясненням усобиць між синами Святослава і, як побачимо далі, Володимира.

988-го року Нестор-літописець у «Повістях врем'яних літ» повідомляє нам про 12 синів князя, що отримали столи від батька: «І посадив Вишеслава в Новгороді, а Ізяслава в Полоцьку, а Святополка в Турові, Ярослава в Ростові, а коли помер старший Вишеслав у Новгороді, посадив у ньому Ярослава, а Бориса – в Ростові, а Гліба – в Муромі, Святослава – в Деревах, Всеволода – у Володимирі, Мстислава – у Тмуторокані.» Важливо, що вже на початку XI ст. в батька склалася досить конфліктна ситуація з двома синами, Святополком та Ярославом, що надалі гратимуть в історії Русі провідні ролі.

Близько 1012 р. Володимир одружив свого сина Святополка, що княжив у Турові, з молодшою донькою Болеслава Хороброго. Мета цього шлюбу полягала в стабілізації відносин між Руссю та Польщею, проте наміри польського князя були цілком протилежними.

До Турова з молодою дружиною Святополка прибув її духівник – єпископ Рейнберг, що за дорученням Болеслава мав підштовхнути зятя до виступу проти батька. Проте Володимир випередив змову: Святополка з молодою дружиною було ув'язнено в Вишгороді, Рейнберга страчено.

Ярослав у цей час успішно князував у Новгороді. Як повідомляє нам Нестор у запису за 1014 р.: «давав він з року в рік дві тисячі гривен Києву, а тисячу гривен роздавав дружині в Новгороді.» Проте саме цього року Ярослав вирішив відмовитись від сплати щорічної данини Києву, чим накликав на себе гнів батька. «Розчищайте дорогу і мости мостіть», – занотовує літописець його наказ виступити проти непокірного сина, але смерть обірвала його наміри. Ярослав же встиг прикликати на допомогу чисельний загін варягів.

Борис і Гліб

15 липня 1015 р. помирає великий князь Володимир. Ця смерть докорінно змінює політичний устрій Русі. Ось як повідомляє про це Нестор-літописець у «Повістях врем'яних літ»:

«Святополк же сів у Києві після батька свого, і скликав киян, і став давати їм різні добра. І вони приймали, але серця їхні не були з ним, бо брати їхні були з Борисом.»

Борис із дружиною Володимира здійснював у цей час похід проти печенігів. Табір його перебував поблизу Переяслава на річці Альті. Тут він і довідався про те, що батько його помер, а на київському столі тепер Святополк. Дружина пропонувала Борису прямувати до Києва, проте він відмовився порушувати право спадковості старшого брата і битися з ним. Тоді воїни вирушили до Києва самі, де й перейшли на бік Святополка. У Бориса лишилась тільки особиста охорона.

Святополк же вирішує позбутися претендентів на київський стіл і таємно домовляється з вишгородськими боярами. Нестор повідомляє, що: «Імена ж законопреступників Путша, Талець, Єлович, Ляшко, а батько їхній – Сатана. Бо такі слугами бісівськими бувають, адже біси на зле посилаються, а ангели – на добре». Змовники вбивають Бориса під час його вранішньої молитви. Жодного спротиву він не чинив.

Другим претендентом на шляху до київського столу був Гліб. І ось від Святополка до нього прибуває гонець з проханням вирушати до Києва, бо Володимир хворий. Гліб з невеликою дружиною прямує до столиці: через верхів'я Волги до Смоленська, далі необхідно було пливати Дніпром. Інший гонець, надісланий

сестрою Предславою до Ярослава, що правив тоді в Новгороді, повідомляє правду: батько їхній помер, а Бориса вбито Святополком. Ярослав відчуває небезпеку і вмовляє Гліба відмовитися від подорожі до Києва. Той непохитний, він вважає, що йому ліпше померти услід за братом, аніж перебувати на цьому світі.

5 вересня 1015 р. у гирлі ріки Смядині князя Гліба було зарізано власним кухарем Торчином, який, поза сумнівом, належав до змовницького кола «злих слуг» Святополка. Пізніше тіла братів Бориса і Гліба поховано поруч у Вишгородській церкві св. Василя. Звістка про жадливі злочини поширилася навіть за межами Русі. Церква оголосила їх мучениками й заступниками землі Руської, їхньому брату Святополку люди дали прізвисько «Окаянний», літописи та житія святих одноголосно звать його Каїном.

Спільниками Окаянного вбито також і Святослава в Карпатах, коли той тікав до Угорщини. Тут слід зазначити, що така політика є типовою для середньовіччя. Наприклад, польський князь Болеслав Хоробрий, зять Святополка, своїх конкурентів осліплював. Не цуралися схожих методів усунення претендентів і у Візантії.

Ярослав

Повідомлення сестри Предслави про батькову смерть та братовбивство Святополка стало для Ярослава знаком: час рушати до Києва. Хоч Нестор-літописець і оцінює силу новгородців у 40 тис. воїнів, це, безперечно, перебільшення. На той час уся Новгородська земля неспроможна була спорядити таке військо. Насправді Ярослав виступив з тисячею варягів та трьома тисячами новгородців.

Зрозуміло, Святополк не чекав на Ярослава і вирушив назустріч з київською дружиною та союзниками-печенігами. За кількістю воїнів обидва війська були приблизно однакові. Цікаве те, що печеніги, ці традиційні вороги Русі, виступили на боці Святополка не лише тут, а зберігали йому вірність упродовж усієї боротьби братів за київський стіл. Серед істориків побутує думка, що ще Володимир направив заручником до печенігів свого сина Святополка. Робилося це як свідоцтво миролюбних намірів. Зрештою, Володимир у такий спосіб віддалив неслухняного сина. А вже Святополк налагодив добрі стосунки з колишніми ворогами.

Війська обох братів зустрілися під Любечем. «В літо 6524 (1016) прийшов Ярослав на Святополка. І стали з обох боків Дніпра, і не зважувались напасти ні ці на тих, ні ті на цих. І стояли так три місяці один проти другого», – повідомляє нам Нестор. Кожен із супротивників всіляко уникав переправи через Дніпро, бо цим відразу ж втрачалася перевага його вдалого розташування.

Не забуваймо, що в усі часи військовому протистоянню часто передували словесні баталії. Як свідчить нам Нестор-літописець, активні дії розпочалися після образи князя Ярослава воєводою Святополка на ім'я Вовчий Хвіст. «І почав воєвода Святополків роз'їжджати вздовж берега, і докоряти новгородцям словами: «Чого прийшли з отим кульгавим, ви ж теслі? От і заставимо вас хороми нам зводить.» Ярослав справді був кульгавим, але ця вада не перешкоджала йому битися з ворогами.

Наступного ранку його військо переправилось на лівий берег і розпочало битву. Київська дружина Святополка отаборилась між двома озерами, а печеніги – за ними. Цей стратегічний прорахунок і вирішив долю битви: під натиском Ярослава київська дружина відступала озером, вкритим кригою. Лід не витримував ваги дружинників Святополка, а печеніги не змогли вчасно підійти на допомогу. «І переміг Ярослав. Святополк же втік до Ляхів», – підсумував Нестор.

Черга старшинства

Після смерті князя Володимира брати Борис і Гліб, як християни, відмовились від збройної боротьби з братом Святополком. Серед Володимировичів він був найстаршим, і на їхню думку, найпершим претендентом на київський стіл. Так у їхніх вчинках бачимо зародки появи нового порядку княжої влади на Русі: черги старшинства.

Для православної церкви Борис і Гліб стали страстотерпцями та мучениками. Ярослава, на відміну від своїх братів, Бориса та Гліба, не було канонізовано. Це дозволило у 1930-х рр. здійснити докладне антропологічне вивчення тіла князя, зокрема, визначити, що Ярослав народився між 983 і 986 рр. Звідси висновок: після смерті батька він був наймолодшим з усіх претендентів на київський стіл ! Літописець Нестор навмисне завищує вік Ярослава, щоб виправдати цим його подальшу боротьбу зі Святополком. Так з наймолодшого князь поступово стає старшим братом, розумнішим, нарешті, Мудрим. Святополк же для Нестора був князем юним і нерозважливим, як і його радники.

Любецька битва 1016 р. була першою в тривалому ланцюжку об'єднання Русі Ярославом. Кожен наступний рік насичений важливими подіями: облога Києва печенігами 1017 р., захоплення Києва Святополком 1018 р., битва на річці Альті між Ярославом і Святополком 1019 р. Але згадаймо, як під Любечем Ярослав, після переправи на лівий берег Дніпра у ворожий стан, наказав відштовхнути човни. Так у всіх його діях відчуваємо послідовність та непохитність, що нарешті й привели до об'єднання країни.

Отже бачимо, як Ярослав, рішучими перемогами у щорічних битвах зруйнував старий порядок князювання на Русі. Започаткована ним черга старшинства проіснувала до кінця XII

ст., коли в XIII-XIV ст. поступово їй на зміну прийшов удільний порядок. Старшинство ж визначалося двома умовами:

1. Генеалогічне: порядком поколінь, тобто відстанню від засновника роду.
2. Фізичне: порядком народжень, або порівняльним віком у кожному поколінні.

Проте подальша переважна частина князівських чвар XI-XII ст. була зіткненням старших племінників з молодшими дядьками, тобто протиріччям між старшинством фізичним та генеалогічним. Суперечки ці вирішувалися договорами князів, інколи зброєю. «Бог перебуватиме серед нас, або Бог нас розсудить», – звична на той час формула оголошення війни.

Головна ж ідея черги старшинства полягала в тому, що відтепер Ярославичі володітимуть Руссю неподільно й почергово, тобто відповідально, як личить справжнім господарям.

Рекомендована література

Арістов В. Любецька битва 1016 р. в ранньому літописанні (до дискусії навколо ідеї О.О.Шахматова) / В.Арістов //

Український історичний журнал. – 2013. – Вип. 1. – С. 147-164.

Аркас М. Історія України-Русі. – 3-тє факс. вид. / М.Аркас, П.Гвоздецький (перед. слово). – К.: Вища шк., 1993. – С. 40-44.

Граб С. Любецька битва / С.Граб // День. – 2002. – № 148. – С. 8.

Граб С. Любецька битва / С.Граб // Нариси з історії Любеча. – К.: Культурологічний центр Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1997. – С. 18-21.

Грушевський М. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. Т. 2. XI-XIII вік / М.Грушевський; П.Сохань (голова редкол.). – К.: Наук. думка, 1992. – Серія «Пам'ятки іст. думки України». – 640 с.

Джеджула Ю. Святополк Окаянний: Іст. роман / Ю.Джеджула, М.Ілляш (перекл. з рос.). – К.: Школа, 2006. – 416 с.: іл. – Серія «Україна крізь віки».

Київська Русь за князювання Володимира Великого і Ярослава Мудрого [Карті] / Атлас історії України. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – С. 34.

Ключевский В. Русская история. Полный курс лекций. В трёх книгах. Книга первая / В.Ключевский. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 608 с.

Костомаров М. Київський князь Ярослав Володимирович / М.Костомаров // Історичні постаті. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 10-23.

Любецька битва 1016 / За ред. А.В.Кудрицького // Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: УРЕ ім. М.П.Бажана, 1990. – С. 414.

Остапенко П. Победы и поражения Ярослава Мудрого / П.Остапенко // Великие битвы в истории Украины. – Х.: САГА, 2009. – С. 35-50.

Повісті врем'яних літ. Літопис за Іпатським списком / В.Яременко (перекл.) // Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV століть. Книга перша. – К.: Аконіт, 2002. – С. 460-781.

Повість минулих літ / В.Близнаць (перекл.) // Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам'ятки: Навчальний посібник. – К.: Грамота, 2002. – С. 95-208. – Серія «Шкільна бібліотека».

Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. / Б.Рыбаков. – М., 1982.

Сушинський Б. Ярослав Мудрий / Б.Сушинський // Князі та полководці Стародавньої України. – Одеса: Вид. дім ЯВФ, 2005. – С. 263-284.

Толочко П. Ярослав Мудрий / П.Толочко. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2002. – 272 с.; іл. – Серія «Особистість і доба».